

УДК 347.961

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.7>*О. О. Крижевська***ДО ПИТАННЯ ПРО НОТАРІАЛЬНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ**

Постановка проблеми. Виникнення, розвиток та припинення нотаріальних процесуальних правовідносин залежить від певних умов, які у науці нотаріального процесу називають або ж передумовами, або ж підставами виникнення цих правовідносин. Передумовами виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин є: 1) норми нотаріального процесуального права; 2) нотаріальна процесуальна правосуб'єктність; 3) нотаріальні процесуальні факти. Норми права та юридичні факти є безспірними передумовами виникнення правовідносин, через що, на наш погляд, є такими і при виникненні нотаріальних процесуальних правовідносин. Дещо складнішим виглядає питання про те, якою ж є третя окреслена у науці передумова – правоздатність чи правосуб'єктність, та якою є ця передумова щодо нотаріальних процесуальних правовідносин. Зазначене питання є надзвичайно дискусійним у науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематично встановити тих дослідників, які зробили найбільший внесок у розвиток наукової теорії про підстави та передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Окремі аспекти розглядалися теоретиками науки цивільного процесуального права такими як Ю.В. Білоусов, К.В. Гусаров, О.В. Гетьманцев, А.Л. Паскар, Є.О. Харитонов, М.Й. Штефан, С.В. Щербак. У галузі нотаріального процесу цінними є праці В.В. Баранкової, І.В. Бондар, Т.О. Бордюг, М.В. Бондаревої, М.М. Дякович, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, К.І. Чижмар та ін. При цьому, звернемо увагу на те, що переважна частина праць даних авторів взагалі не містить аналізу виділених нами питань, а отже здійснення дослідження однією з підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин – нотаріальної процесуальної правосуб'єктності та її елементів є дійсно необхідним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин слід розглядати нотаріальну процесуальну правосуб'єктність. Положення про нотаріальну процесуальну правосуб'єктність ґрунтуються на відповідних наукових положеннях, розроблених у загальній теорії права та правовій науці процесуального права.

Так, аналізуючи різні точки зору учених-процесуалістів, М.Й. Штефан робить висновок, що цивільна процесуальна правосуб'єктність передбачає право та обов'язок бути конкретним суб'єктом процесуальних відносин і здійснювати закріплену за таким суб'єктом дозволу та обов'язкову поведінку. Вона визначається сукупністю процесуальних прав та обов'язків на участь у цивільному процесі різних категорій суб'єктів [24, с. 92].

Однак, на наш погляд, правосуб'єктність не може бути правом чи обов'язком, оскільки вона є передумовою їх виникнення. Зазначені обставини не слід ототожню-

вати. З огляду на ці характеристики правосуб'єктності саме як передумови виникнення правовідносин більш правильним було б визначення її через поняття можливості (здатності) особи бути конкретним суб'єктом правовідносин, що ми бачимо у науці нотаріального процесу при визначенні поняття нотаріальної процесуальної правосуб'єктності. Так, наприклад, під нотаріальною процесуальною правосуб'єктністю розуміється узаконена та гарантована державою можливість фізичних, юридичних осіб бути конкретним суб'єктом нотаріальних процесуальних відносин і здійснювати закріплену за ними законом дозволену та обов'язкову поведінку [20, с. 134], [23, с. 83].

Однак, варто вказати на певні недоліки такого визначення поняття нотаріальної процесуальної правосуб'єктності. Як вбачається з нього, правосуб'єктність розглядається як здатність лише фізичних та юридичних осіб бути конкретним суб'єктом нотаріальних процесуальних відносин. Таким чином, тут не враховується здатність бути суб'єктами нотаріальних процесуальних правовідносин і інших суб'єктів нотаріального процесуального права, якими є держава Україна, органи державної влади та органи місцевого самоврядування та іноземні держави. Таким чином, вважаємо, що це визначення повинне зазначене враховувати.

При дослідженні цього питання слід акцентувати й увагу на самотійності нотаріальної процесуальної правосуб'єктності.

Так, як зазначає В.В. Баранкова, нотаріальна процесуальна правосуб'єктність має самотійний характер і не є складовою частиною або проявом цивільної правосуб'єктності, а являє собою єдність структурних елементів: правоздатності та дієздатності, що дозволяє визначати її як здатність бути суб'єктом нотаріального процесу, володіти нотаріальними процесуальними правами та обов'язками і здійснювати їх [2, с. 155]. Доповнимо, що самотійність нотаріальної процесуальної правосуб'єктності обумовлюється виокремленням нотаріального процесуального права як самотійної галузі права, а нотаріальних процесуальних правовідносин як самотійних галузевих правовідносин.

У правовій науці переважає підхід, що правосуб'єктність складається з двох елементів – правоздатності та дієздатності [11, с. 124], [14, с. 214], [18, с. 73]. Поряд з цим, висловлено й окремі дискусійні думки щодо інших складових елементів правосуб'єктності.

Так, наприклад, О.І. Зозуляк поряд з правоздатністю та дієздатністю виокремлює й такий елемент правосуб'єктності як договороздатність юридичної особи [10, с. 119]. Висловлюють й думки щодо виокремлення такого елемента правосуб'єктності як деліктоздатність [5, с. 107], [13, с. 226]. Однак, таке розуміння змісту правосуб'єктності є дещо дискусійним. На наш погляд, якщо договороздатність чи деліктоздатність і є сенс виділяти, то вони є радше проявом дієздатності як більш широкого поняття. Аналіз поняття дієздатності якраз і полягає у встановленні здатності особи своїми власними діями укладати різні правочини. Зазначеної думки фактично притримуються й низка науковців у різних сферах правових досліджень, які при окресленні цих питань поняття договороздатності чи деліктоздатності розглядають в межах такого елемента як дієздатність.

Так, наприклад, зазначається, що правосуб'єктність є здатність особи бути суб'єктом права. Вона включає в себе правоздатність і дієздатність. Правоздатність –

це здатність суб'єкта бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Дієздатність – це здатність суб'єкта своїми діями реалізовувати і самостійно здійснювати суб'єктивні права і виконувати юридичні обов'язки. Її поділяють на угодоздатність і деліктоздатність. Угодоздатність – це здатність суб'єкта правовідносин особисто своїми діями здійснювати і укладати цивільно-правові угоди. Деліктоздатність – це здатність суб'єкта правовідносин нести юридичну відповідальність за вчинені ним діяння [17, с. 110]. Підтримує цю думку й В.В. Кочин. На його погляд, правосуб'єктність складається з правоздатності як передумови участі у відносинах та абстрактної можливості, що не може бути обмеженою, та дієздатності як реальної динамічної категорії, яка складається з правочиноздатності та деліктоздатності [12, с. 50]. Причому, слід вказати, що такі думки висловлюються не лише у сфері науки загальної теорії права чи цивільного права, а й інших сферах правової науки [1, с. 29].

Існують також думки щодо значно більшої кількості елементів дієздатності. Так, на думку Є.О. Харитонова у складі дієздатності фізичної особи слід розрізняти: 1) правочиноздатність – здатність здійснювати правомірні дії, спрямовані на встановлення цивільних прав та обов'язків; 2) деліктоздатність – здатність особи нести відповідальність за вчинене цивільне правопорушення; 3) трансдієздатність – здатність бути представником та тим, кого представляють, тобто здатність особи своїми діями створювати для інших суб'єктів права і обов'язки та здатність приймати на себе права і обов'язки, що виникають внаслідок дій інших осіб; 4) бізнесдієздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю; 5) тестаментоздатність – здатність особи залишати заповіт і бути спадкоємцем. [21, с. 90], [22, с. 9].

На наш погляд, усі наведені положення щодо виокремлення зазначених елементів (правочиноздатність, деліктоздатність, трансдієздатність тощо) загалом не розширюють зміст поняття «дієздатність». Усі вони навіть у тих науковців, які їх прямо не визначають, аналізуються в межах самого поняття дієздатності, є її складовими. Через це вони лише деталізують дієздатність, структурують її на певні частини. Однак, мусимо визнати, що, можливо, спеціальне виокремлення цих положень у межах дієздатності більш чіткіше окреслює її зміст, вона є більш зрозумілою з точки зору її сутності. Таке окреслення елементів дієздатності саме як передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин досить важливим є саме з огляду на специфіку нотаріальних процесуальних правовідносин.

Таким чином, нотаріальну процесуальну правосуб'єктність складають нотаріальна процесуальна правоздатність та нотаріальна процесуальна дієздатність. В межах останньої елементами цієї нотаріальної процесуальної правоздатності можна розглядати, наприклад, правочиноздатність, тестаментоздатність, трансдієздатність.

При цьому, говорячи про нотаріальну процесуальну правосуб'єктність загалом та правоздатність і дієздатність як окремі її елементи, зокрема, варто також звернути увагу на те, що не для всіх нотаріальних процесуальних правовідносин передумовою їх виникнення є саме правосуб'єктність як сукупність обох наведених її складових. Для окремих суб'єктів задля виникнення нотаріальних процесуальних

правовідносин за їх участі достатнім є лише наявність у них правоздатності, однак виникнення і динаміка відповідного нотаріального процесуального правовідношення обумовлюватиметься все ж правосуб'єктністю інших осіб, яка складатиметься вже не лише з правоздатності, а й дієздатності.

Так, наприклад, задля того, щоб виникли нотаріальні процесуальні правовідносини за участі заявника достатньо лише наявності у нього правоздатності. У разі ж відсутності у заявника дієздатності вчиняти нотаріальні процесуальні дії від його імені буде представник, що, однак, жодним чином не впливатиме на передумови виникнення правовідносин за його участі. Однак, все ж щоб виникли ці правовідносини, необхідно щоб інший вже дієздатний суб'єкт вчинив від імені заявника процесуальну дію – звернувся до нотаріуса за вчиненням нотаріального провадження.

Ще раз мусимо акцентувати увагу на тому, що на сьогодні законодавство про нотаріат не врегулює питання нотаріальної процесуальної правоздатності та дієздатності, через що наукові дослідження у цій сфері ґрунтуються на загальних положеннях правоздатності та дієздатності, висловлені, насамперед, у науці цивільного та цивільного процесуального права. Проаналізуємо окремі з елементів нотаріальної процесуальної правосуб'єктності як передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Нотаріальна процесуальна правоздатність. Під нотаріальною процесуальною правоздатністю слід розуміти здатність (можливість) як фізичних, так і юридичних осіб мати процесуальні права та нести обов'язки суб'єкта нотаріального процесу, а саме заявника, заінтересованої, третьої особи [20, с. 124].

Загалом погоджуючись з цим визначенням, вважаємо за необхідне звернути увагу на неповне окреслення у ньому тих суб'єктів, які мають здатність мати нотаріальні процесуальні права та нести нотаріальні процесуальні обов'язки. Проаналізуємо це з урахуванням напрацювань наукової думки у сфері цивільного процесу.

Так, визначаючи поняття цивільної процесуальної правоздатності, у науці цивільного процесу досить часто виходять лише з абстрактної можливості мати процесуальні права та обов'язки безвідносно до характеру спірних правовідносин.

Однак, вже багато років назад окремі науковці правильно пов'язали цивільну процесуальну правоздатність з правоздатністю в матеріальному праві [8, с. 17]. Зокрема, М.А. Вікут, досліджуючи цивільну процесуальну правоздатність сторін як учасників матеріального спору зазначала, що вона не може не обумовлюватися правоздатністю в матеріальному праві [6, с. 44]. С.Я. Фурса також цілком правильно запропонувала поширити на нотаріальний процес ту аргументацію, яка застосовується у цивільному процесі, а саме, що інститут цивільної процесуальної правоздатності – це загальний інститут цивільного процесу, який тісно пов'язаний з цивільною правоздатністю (правоздатністю у матеріальному праві, а саме цивільному, сімейному, трудовому тощо) [20, с. 124–125]. Вважаємо, що аргументація про обумовленість процесуальної правоздатності матеріальною правоздатністю, ще більше є притаманною нотаріальному процесу, аніж цивільному.

Так, цілком зрозуміло, що якщо певний суб'єкт у сфері матеріального права має здатність мати певні суб'єктивні права та нести обов'язки, то у процедурі їх захисту у суді він повинен мати здатність їх захищати, оскільки в іншому разі відповідні

права не будуть мати ніяких правових гарантій. Однак, слід звернути увагу на те, що якщо у сфері цивільного процесу при окресленні цивільної процесуальної правоздатності мова йде про здатність захисту права, то у сфері нотаріального процесу мова йде про спроможність особи бути суб'єктом самого процесу створення матеріального права, адже для нотаріальної процедури створення матеріального права досить часто і є її метою. Очевидним є такий висновок щодо нотаріального провадження з посвідчення правочинів, адже саме завдяки цьому провадженню у особи виникають матеріальні права, наприклад, право власності на відповідні речі. Таким чином, апріорі абсурдною буде виглядати ситуація, коли певний суб'єкт відповідно до матеріального закону матиме здатність мати право власності на річ, але не матиме процесуальної здатності вступити у законодавчо визначений процес з метою набуття цього права. Виходячи з цього робимо висновок, що маючи матеріальну правоздатність, особа повинна володіти здатністю мати відповідні процесуальні права та нести відповідні процесуальні обов'язки задля набуття визначених матеріальних прав. З викладеного вбачається й висновок про те, що існування нотаріальної процесуальної правоздатності обумовлюється правоздатністю суб'єктів у сфері матеріального права. Причому, що важливо, не лише у сфері цивільного права, а й у сфері інших галузей права, оскільки у сфері нотаріального процесу знаходять свою реалізацію різні види матеріальних правовідносин (господарських, сімейних, земельних, житлових тощо). Необхідно зазначити, що частково на зазначену проблематику вказується і в науці нотаріального процесу.

Так, аналізуючи нотаріальну процесуальну правосуб'єктність, К.І. Чижмар робить висновок, що вона поширюється на: 1) осіб, що беруть участь у вчиненні нотаріального провадження з метою захисту як своїх власних прав та інтересів, так і прав та інтересів інших осіб, якими можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Винятком із цього правила можуть бути також установи, підприємства та організації, які не є юридичними особами, але в силу своєї компетенції можуть бути суб'єктами нотаріального процесу і брати участь у нотаріальному провадженні. Зокрема, до таких суб'єктів належать органи опіки та піклування, дипломатичне представництво, філії та представництва, які можуть діяти через своїх представників; 2) особи, які сприяють нотаріусу у вчиненні нотаріального провадження: експерт, перекладач, свідки; 3) осіб, які вчиняють нотаріальні дії, зокрема державного нотаріуса, приватного нотаріуса та його заступника (ст. 29 Закону «Про нотаріат»), уповноважених на вчинення нотаріальних дій осіб органів місцевого самоврядування, посадових осіб, передбачених у ст. 40 Закону «Про нотаріат», посадових осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій у консульських установах та дипломатичних представництвах за кордоном [23, с. 83]. Таким чином, бачимо, що К.І. Чижмар вбачає наявність нотаріальної процесуальної правосуб'єктності (а фактично мова йде насамперед про таку її складову як правоздатність) не лише у юридичних осіб, а й тих утворень, які не є такими. Однак, не дивлячись на те, що К.І. Чижмар наводить досить значний перелік суб'єктів, на яких поширюється нотаріальна процесуальна правосуб'єктність, маємо вказати на неповне окреслення нею можливих суб'єктів, насамперед, з першої групи. Пояснимо це на прикладах окремих суб'єктів

матеріальних правовідносин – тих осіб чи утворень, які володіють матеріальною правоздатністю.

Відповідно до ст. 2 ЦК учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи. Учасниками цивільних відносин є: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Однак, як вбачається з аналізу положень Закону «Про нотаріат», вони взагалі не містять положення про врегулювання процесуально-правового становища таких учасників цивільних відносин як держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Зазначені суб'єкти, вступаючи у нотаріальні процесуальні правовідносини набувають правового становища відповідного суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин.

Показовим може бути й приклад участі суб'єктів земельних правовідносин у нотаріальному процесі.

Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 2 Земельного кодексу України [9] суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Однак, як зазначається у науці земельного права, із змісту усього земельного законодавства України випливає, що наділеними земельною правосуб'єктністю та, як наслідок, суб'єктами земельних відносин є: фізичні особи – громадяни, особи без громадянства, іноземні громадяни; органи місцевого самоврядування, органи державної виконавчої влади, як центральні, так і на місцях, Верховна Рада України, держава в цілому, народ України [16, с. 13]. При цьому, і цей перелік не можна вважати повним, оскільки ст.ст. 142, 143 Конституції України визначають, що суб'єктами права комунальної власності на землю, зокрема, є територіальні громади сіл, селищ, міст. Крім того, згідно ст. 85 ЗК суб'єктами права власності на землю в Україні є й іноземні держави, які можуть набувати у власність земельні ділянки для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів. Таким чином, усіх цих суб'єктів слід розглядати як суб'єктів земельного права та надавати їм потенційну можливість зайняти відповідне становище й суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин.

У зв'язку з цим, якщо до нотаріуса України звернеться іноземна держава, наприклад, з метою посвідчення договору купівлі-продажу земельної ділянки для розміщення посольства, нотаріус повинен буде розуміти, що оскільки відповідно до земельного законодавства така іноземна держава вправі набувати у власність цей об'єкт нерухомого майна, вона повинна мати й здатність діяти у нотаріальному процесі, тобто мати нотаріальну процесуальну правоздатність. Не дивлячись на те, що нотаріальний процесуальний закон прямо не передбачає можливість участі іноземної держави у нотаріальному процесі, нотаріус не вправі відмовити іноземній державі в посвідченні відповідного договору на цій підставі. Таким чином, коло суб'єктів, які мають здатність мати нотаріальну процесуальну правоздатність слід розглядати більш широко.

Щодо моменту виникнення нотаріальної процесуальної правоздатності, то С.Я. Фурса зазначає, що на відміну від правоздатності у матеріальному праві,

яка, за загальним правилом, виникає з моменту народження і припиняється зі смертю людини, цивільна процесуальна правоздатність (а також і нотаріальна процесуальна правоздатність) виникає, відповідно, лише з моменту звернення (письмового для суду та письмового чи усного – для нотаріуса) фізичних та юридичних осіб до суду чи нотаріуса. Лише тоді особа набуває комплексу процесуальних прав та обов'язків [20, с. 125–126].

Загалом вважаємо, що зазначене положення виглядає дискусійним.

На наш погляд, можна висловити й тезу про те, що нотаріальна процесуальна правоздатність, як і цивільна правоздатність, також виникає з моменту народження.

Дійсно, слід погодитися з тим, що саме з моменту звернення (чи то письмового, чи то усного) до нотаріуса, у особи виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків. Однак, вважаємо, доцільно було б також розрізнити існування потенційної можливості звернення особи до нотаріуса, якою фактично і слід розглядати нотаріальну процесуальну правоздатність, і випадки фактичної реалізації вже наявної у особи цієї правоздатності у практиці, які і пов'язуються з моментом звернення особи до нотаріуса, тобто є моментом виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Саме щодо такого співвідношення понять існування та реалізації цивільної процесуальної правоздатності висловлюються й окремі науковці у науці цивільного процесу. Так, наприклад, як зазначає К.В. Гусаров, суб'єкти цивільного процесуального права володіють цивільною процесуальною правосуб'єктністю (якою у нього є правоздатність та дієздатність) до виникнення судової діяльності. Реалізується ж правосуб'єктність при виникненні цивільного процесуального правовідношення і здійснюється в подальшому для тих осіб, що вступили в процес, до припинення правовідносин, тобто в ході розгляду цивільної справи в суді [7, с. 37].

Таким чином, на наш погляд, слід було б виходити з того, що нотаріальна процесуальна правоздатність виникає у фізичних осіб з моменту їх народження або ж з моменту здатності їх бути суб'єктом права. Стосовно ж інших суб'єктів права, то виникнення такої правоздатності пов'язується з моментом їх виникнення загалом як суб'єктів відповідного матеріального права. При виникненні нових суб'єктів права у новостворених утворень потенційно з'являється й можливість їх стати суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин задля реалізації наявних матеріальних прав.

Поряд з нотаріальною процесуальною правоздатністю до складу правосуб'єктності як передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин входить і *нотаріальна процесуальна дієздатність*.

У науці нотаріального процесу висловлені окремі думки щодо поняття нотаріальної процесуальної дієздатності. Так, наприклад, С.Я. Фурса під нотаріальною процесуальною дієздатністю розуміє здатність фізичних осіб, які досягли повноліття, а також юридичних осіб особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки у нотаріальному процесі. Тобто нотаріальна процесуальна дієздатність є наданою особі законом можливістю реалізації її правоздатності власними діями [20, с. 130].

Загалом погоджувачись з таким твердженням, висловимо деякі його уточнення. Насамперед, звернемо увагу, що нотаріальну процесуальну дієздатність не можна

розуміти лише як здатність здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки у нотаріальному процесі тих фізичних осіб, які досягли повноліття. Ті з фізичних осіб, які не досягли повноліття, також за певних умов можуть мати нотаріальну процесуальну правоздатність, про що мова буде йти нижче.

Автор проекту Нотаріального процесуального кодексу І.Г. Бережна у ч. 5 ст. 21 проекту НПК передбачає, що здатність особисто здійснювати нотаріальні процесуальні права та виконувати свої обов'язки у нотаріальному провадженні (нотаріальну процесуальну дієздатність) мають фізичні особи, що володіють повною цивільною дієздатністю [19].

Така думка також викликає певні зауваження. На наш погляд, не можна повністю ототожнювати нотаріальну процесуальну дієздатність та повну цивільну дієздатність. Знову ж таки, нотаріальну процесуальну дієздатність можуть мати й особи, які не мають повної цивільної дієздатності. Крім того, за такого визначення нотаріальна процесуальна дієздатність втрачає самостійний характер та повністю ототожнюється з дієздатністю у цивільному праві.

У науці висловлено також думки щодо диференціації нотаріальної процесуальної дієздатності на види – повну нотаріальну процесуальну дієздатність, нотаріальну процесуальну дієздатність неповнолітніх осіб і нотаріальну процесуальну дієздатність осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Зокрема, повна нотаріальна процесуальна дієздатність визначається як здатність фізичної особи своїми діями (особисто) здійснювати процесуальні права й обов'язки суб'єкта нотаріальних процесуальних відносин. Така дієздатність для особи настає з моменту досягнення нею 18 років (повноліття) [20, с. 130–131].

Зазначені питання також аналізує І.В. Бондар та уточнює зазначене твердження. Вбачаючи аналогію або ж зв'язок такої диференціації нотаріальної процесуальної дієздатності з цивільною дієздатністю, вона акцентує увагу на відмінностях цих видів дієздатності. На її думку, цивільна дієздатність фізичної особи визначається диференційно, відповідно до здатності особи реалізувати певний обсяг матеріальних прав та здійснити відповідний обсяг обов'язків, а поділ цивільної дієздатності на види та виокремлення повної, часткової та неповної цивільної дієздатності залежить, як вбачається, зокрема з ч. 2 ст. 30 ЦК, й від її обсягу. При цьому, вважає І.В. Бондар, зовсім іншу правову природу має нотаріальна процесуальна дієздатність. Нотаріальна процесуальна дієздатність у кожному конкретному випадку участі особи у нотаріальному провадженні або є, або немає. Причому, якщо вона є, то ця особа має увесь комплекс нотаріальних процесуальних прав відповідного суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин. Відтак, нотаріальна процесуальна дієздатність не може бути диференційована на повну чи неповну залежно від того обсягу процесуальних прав особи, які вона має у нотаріальному процесі. Обсяг тих процесуальних прав, що має учасник нотаріального провадження, диференціюється лише залежно від того, правове становище якого суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин ця особа займає у нотаріальному процесі: є вона, наприклад, заявником, свідком, експертом чи перекладачем тощо у нотаріальному процесі [3, с. 152–153].

Вважаємо, що зазначені твердження в аспекті теорії нотаріальних процесуальних правовідносин потребують уточненню.

Насамперед, слід уточнити, що в аспекті нотаріальної процесуальної дієздатності мова завжди йде не про обсяг прав чи обов'язків, які має суб'єкт у нотаріальному процесі, а в аспекті того, які права він здатний здійснювати своїми власними діями. Тому не слід плутати поняття нотаріальної процесуальної дієздатності з нотаріальною процесуальною правоздатністю.

Крім того, в наведених випадках проблематика, що досліджувалася зазначеними науковцями, стосується переважно таких суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин, як заявників. Фактично, у цих випадках, мова йде про те, хто з них вправі самостійно звернутися до нотаріуса за вчиненням нотаріального провадження. Такі твердження навряд чи можна застосувати до інших учасників нотаріальних процесуальних правовідносин – наприклад, свідків, експертів чи перекладачів тощо. У зв'язку з цим, зрозуміло, що відповідні висновки не будуть мати універсального значення, оскільки вони не стосуватимуться всіх інших суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин.

Так, І.В. Бондар зазначає, що виокремлення зазначених видів нотаріальної процесуальної правоздатності, насамперед повної, є доцільним. Воно дозволяє показати ті групи нотаріальних проваджень, в яких можуть брати участь фізичні особи відповідно до обсягу їх матеріальної (цивільної) дієздатності [3, с. 153]. Однак, не заперечуючи необхідності виокремлення зазначених видів нотаріальної процесуальної правоздатності, зауважимо, що якраз більш важливе значення має виокремлення не повної, а інших видів нотаріальної процесуальної дієздатності, оскільки повну нотаріальну процесуальну дієздатність доцільно було б у теоретичному аспекті закріпити за особами, які можуть реалізувати власними діями процесуальні права та обов'язки у будь-яких нотаріальних провадженнях, тобто за повнолітніми особами. Таким чином, при окресленні повної нотаріальної процесуальної дієздатності слід сказати, що її мають лише повнолітні особи, особи, які набули повної цивільної дієздатності внаслідок одруження та особи, яким вона була надана (зокрема, фізичні особи, яка досягли шістнадцяти років і працюють за трудовим договором, а також неповнолітні особи, які записані матір'ю або батьком дитини). Вони здатні звертатися до нотаріуса за вчиненням будь-якого нотаріального провадження. У всіх інших випадках неповнолітні особи не матимуть повної нотаріальної процесуальної дієздатності, оскільки апріорі видно, що вони не у всіх нотаріальних провадженнях вправі будуть здійснювати свої процесуальні права самостійно. Крім того, навіть набувши повну нотаріальну процесуальну дієздатність внаслідок укладення шлюбу, зазначені особи не вправі мати здатність здійснювати права чи обов'язки окремих з суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин, зокрема, експертів. Через що нотаріальна процесуальна дієздатність цих осіб також апріорі не є повною.

Підлягають уточненню також і твердження Т.О. Бордюг щодо повної нотаріальної процесуальної дієздатності. Так, вона зазначає, у справах, які стосуються правовідносин, у яких неповнолітні особисто беруть участь, вони мають повну нотаріальну процесуальну дієздатність, при цьому їх загальна цивільна дієздатність залишається обмеженою. Наявність повної нотаріальної процесуальної дієздатності неповнолітніх осіб обумовлюється присутністю згоди батьків та дозволу органу опіки і піклування на вчинення нотаріально посвідчуваного правочину [4, с. 18]. Знову

ж, як і щодо тверджень інших науковців при аналізі нотаріальної процесуальної дієздатності у цьому випадку не було уточнено, що зазначене стосується тільки тих неповнолітніх осіб, які у відповідних нотаріальних провадженнях займають становище заявника. Крім того, вважаємо, що не можна розуміти згоду батьків та дозвіл органу опіки і піклування на вчинення нотаріально посвідчуваного правочину лише дозволом на вчинення матеріально-правових дій та таких, що не стосуються дозволу на вступ у нотаріальні процесуальні правовідносини. Надаючи дозвіл на вчинення нотаріально посвідчуваного правочину зазначені суб'єкти надають неповнолітньому дозвіл і на звернення до нотаріуса та реалізацію своїх прав і обов'язків.

Крім того, вважаємо помилковим підхід І.В. Бондар, яка при окресленні нотаріальної процесуальної дієздатності визначала її через відповідні матеріальні права – особисті немайнові. Так, на її погляд, оскільки у неповнолітньої особи, починаючи з чотирнадцятилітнього віку, є право вільного пересування територією України без згоди законних представників, за таких умов непотрібною та такою, що суперечить природі цих прав, є необхідність отримання будь-якої згоди законного представника на вчинення нотаріального провадження з посвідчення фактів, що така неповнолітня особа перебуває у певному місці [3, с. 154–155]. Таким чином, у цьому випадку таке нотаріальне провадження як посвідчення факту, що особа перебуває у певному місці, обумовлювалося І.В. Бондар нотаріальною охороною у цьому провадженні відповідного особистого немайнового права на вільне пересування без згоди представника. Однак, вважаємо такий підхід дискусійним, оскільки він не враховує функціонального спрямування відповідного нотаріального провадження. Право вільного пересування територією України неповнолітніх осіб без згоди законних представників жодним чином не визначає і не обумовлює право цих осіб на самостійне звернення до нотаріуса за вчиненням такого нотаріального провадження як посвідчення факту перебування особи у певному місці.

У науці та практиці вказується, що необхідність одержання відповідного свідоцтва про те, що особа перебуває в певному місці, може виникнути, наприклад, у особи, що перебуває у відрядженні та втратила відрядне посвідчення [15, с. 5], або ж, наприклад, для підтвердження свого алібі. Як цілком обґрунтовано узагальнює Є.Є. Фурса, нормами матеріального, у деяких випадках і процесуального права, передбачені умови (мета) звернення фізичної особи до нотаріуса за вчиненням даних нотаріальних проваджень [20, с. 641].

Таким чином, бачимо, що звернення особи до нотаріуса у таких випадках не є проявом реалізації цими особами, зокрема, й неповнолітніми, наявного у них права на вільне пересування територією України, функціональне призначення цього виду нотаріального провадження є зовсім іншим. Через це, напевно чи варто шукати й зв'язок нотаріальної процесуальної дієздатності заявника у цьому провадженні з відповідним особистим немайновим правом. Зв'язок цього нотаріального провадження з матеріальним правом є, однак лише з тим, яке має на увазі Є.Є. Фурса, коли каже про мету звернення фізичної особи до нотаріуса за вчиненням цього виду нотаріальних проваджень.

Окремі особливості нотаріальної процесуальної дієздатності як складової нотаріальної процесуальної правосуб'єктності знаходимо у нотаріальному процесуальному законодавстві. Так, пункт 4 ч. 1 ст. 49 Закону «Про нотаріат» передбачає,

що або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, якщо є сумніви у тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, правові наслідки цієї дії. Таким чином, на відміну від матеріального, зокрема, цивільного права, в якому наявність у повнолітньої особи дієздатності обумовлюється лише відсутністю відповідного акту, насамперед, судового, щодо втручання у дієздатність особи (наприклад, рішення суду про визнання особи недієздатною), для нотаріальної процесуальної дієздатності зазначене є лише одним з проявів впливу на цю дієздатність.

З урахуванням досліджених вище положень вважаємо за необхідне надати наукове визначення поняття нотаріальної процесуальної правосуб'єктності як передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Вважаємо, що *нотаріальною процесуальною правосуб'єктністю є узаконена та гарантована державою здатність суб'єктів нотаріального процесуального права (фізичних, юридичних осіб, держави України, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, іноземних держав) бути конкретним суб'єктом нотаріальних процесуальних відносин і здійснювати закріплену за ними законом дозволу та обов'язкову поведінку.*

Література

1. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О Коломоєць. Київ, Істина. 2008. 457 с.
2. Баранкова В. Система суб'єктів нотаріального процесу: теоретичні та практичні аспекти. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2013. № 6. С. 155–166.
3. Бондар І. В. Теоретичні основи особистих немайнових правовідносин в цивілістичному процесі : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 ; Київ. нац. унів. ім. Т.Шевченка. Київ, 2020. 465 с.
4. Бордюг Т. О. Правовий статус дітей у нотаріальному процесі. *Visegrad Journal On Human Rights*. 2020. № 2. С. 13–19.
5. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С., Папірна А. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Д. : Юрид. акад. м-ва внутр. справ, 2004. 176 с.
6. Викут М. А. Гражданская процессуальная правоспособность как предпосылка права на предъявление иска. *Проблемы применения и совершенствования гражданского процессуального кодекса РСФСР* : сборник научных трудов. Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1984. С. 43–46.
7. Гусаров К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 201 с.
8. Джалилов Д. Р. Лица, участвующие в гражданских делах искового производства. Душанбе : ИРФОН, 1965. 68 с.
9. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
10. Зозуляк О. І. Реалізація цивільної правосуб'єктності юридичних осіб у договірній формі : монографія. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2012. 216 с.
11. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами) : підручник для студ. вищ. навч. закл. ; Нац. акад. внутр. справ України. К. : Кондор, 2002. 353 с.
12. Кочин В. В. Аналіз правочиноздатності у системі елементів цивільної правосуб'єктності юридичної особи. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 48–51.
13. Кравчук К. Г. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. К. : Атіка, 2005. 288 с.
14. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. К. : Юрисконсульт, 2006. 355 с.
15. Методичні рекомендації Нотаріальної палати України «Посвідчення нотаріусами фактів, що мають юридичне значення». http://npu.in.ua/images/novini/metod_020916.pdf
16. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / Л. О. Бондар, А. П. Гетьман, В. Г. Гончаренко та ін. ; за заг. ред. В. В. Медведчука. К. : Юрінком Інтер, 2004. 656 с.
17. Основи публічного права України : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. к.ю.н., проф. А. Ю. Олійника, к.ю.н., доц. М. І. Кагадія. К. : КНУТД ; Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 448 с.
18. Погребной И. М. Теория права : учебное пособие. Харьков : Основа, 2003. 128 с.

19. Проект Нотаріального процесуального кодексу України від 3197 від 19.09.2008. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3197&skl=7

20. Теорія нотаріального процесу : науково-практичний посібник / за заг. ред. С. Я. Фурси. К. : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.

21. Харитонов Є. О., Саниахметова Н. О. Цивільне право України : підручник. К. : Істина, 2003. 776 с.

22. Цивільний кодекс України: коментар / Є. О. Харитонов та ін. ; заг. ред. Є. О. Харитонов, О. М. Калітенко. О. : Юридична література, 2003. 1079 с.

23. Чижмар К. І. Конституційно-правовий статус нотаріату в контексті реалізації його правосуб'єктності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 82–84.

24. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

Анотація

Крижевська О. О. До питання про нотаріальну процесуальну правосуб'єктність. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню нотаріальної процесуальної правосуб'єктності як однієї з підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Автором констатовано, що нотаріальну процесуальну правосуб'єктність складають нотаріальна процесуальна правоздатність та нотаріальна процесуальна дієздатність. Однак, така сукупність обох наведених її складових не для всіх нотаріальних процесуальних правовідносин є передумовою їх виникнення. Для виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин за участі окремих суб'єктів достатнім є лише наявність у них правоздатності. Стверджується, що на сьогодні законодавство про нотаріат не врегулює питання нотаріальної процесуальної правоздатності та дієздатності, через що наукові дослідження у цій сфері ґрунтуються на загальних положеннях правоздатності та дієздатності, висловлених, насамперед, у науці цивільного та цивільного процесуального права. Висловлено думку, що існуючі наукові визначення нотаріальної процесуальної правоздатності неповно окреслюють у них суб'єктів, які мають здатність мати нотаріальні процесуальні права та нести нотаріальні процесуальні обов'язки. Вони не враховують усіх можливих суб'єктів матеріального права, причому не лише цивільного права, а й інших галузей права, оскільки у сфері нотаріального процесу знаходять свою реалізацію різні види матеріальних правовідносин (господарських, сімейних, земельних, житлових тощо). Автор доходить висновку, що нотаріально процесуально правосуб'єктністю є узаконена та гарантована державою здатність суб'єктів нотаріального процесуального права (фізичних, юридичних осіб, держави України, територіальних громад, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, іноземних держав) бути конкретним суб'єктом нотаріальних процесуальних відносин і здійснювати закріплену за ними законом дозволу та обов'язкову поведінку. Саме таке визначення найбільш повно відображає всі властивості нотаріальної процесуальної правосуб'єктності в аспекті виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: нотаріальний процес, нотаріальні процесуальні правовідносини, нотаріальна процесуальна правосуб'єктність, нотаріальна процесуальна правоздатність, нотаріальна процесуальна дієздатність.

Summary

Kryzhevskaya O. O. To the problem of notarial procedural legal entity. – Article.

The article deals with the problem of notarial procedural legal personality as one of the reasons for the emergence of notarial procedural legal relations. The author stated that notarial procedural legal personality consists of notarial procedural legal capacity and notarial procedural legal capacity. However, such a combination of both of its components is not a prerequisite for all notarial procedural legal relations. For the emergence of notarial procedural legal relations with the participation of individual subjects, it is sufficient only that they have legal capacity. It is claimed that today the notary legislation does not regulate the issue of notarial procedural legal capacity and legal capacity, due to which scientific research in this area is based on general provisions of legal capacity and legal capacity expressed, first of all, in the science of civil and civil procedural law. The opinion is expressed that the existing scientific definitions of notarial procedural legal capacity do not fully outline the subjects who have the ability to have notarial procedural rights and bear notarial procedural duties. They do not take into account all possible subjects of material law, and not only civil law, but also other branches of law, since various types of material legal relations (economic, family, land, housing, etc.) find their implementation in the field of notarial process. The author concludes that notarial procedural legal personality is the legalized and state-guaranteed ability of subjects

of notarial procedural law (individuals, legal entities, the state of Ukraine, territorial communities, state authorities and local self-government bodies, foreign countries) to be a specific subject notarial procedural relations and to carry out the permitted and mandatory behavior established by law. This definition most fully reflects all the properties of notarial procedural legal personality in the aspect of the emergence of notarial procedural legal relations.

Key words: notarial process, notarial procedural legal relations, notarial procedural legal personality, notarial procedural legal capacity, notarial procedural ability.